

'95
Hoşgörü Yılına
İthafen...

HİCRETEN SONRA MEDİNE'DE HZ. PEYGAMBER'İN DAVRANIŞLARINDAKİ HOŞGÖRÜ (*)

Muhammed HAMİDULLAH

Çev. Mustafa AŞKAR

Ankara Üniv. İlahiyat Fak.

Bizim bu makalede ele alacağımız konu, Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatı olup, üzerinde duracağımız esas tema, O'nun davranışlarının özünü oluşturan hoşgörü olacaktır.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in hayatı, üzerinde cilt-lerce eserin yazıldığı geniş bir alandır. Ve O'nun tüm hayatı boyunca davranışlarını yönlendiren temel düşünce, hoşgörüdür. Bu durum, O'nun Mekke'deki hayatına kıyasla, gücü elinde bulundurduğu Medine dönemindeki hayatı için daha da doğrudur. Hz. Peygamber'in hayatını, Mekke ve Medine dönemi olarak ikiye ayırabiliriz. Mekke döneminde Hz. Peygamber kendisine yapılan zulüm ve karşılaştığı büyük zorluklara rağmen, İslâm'ı tebliğ etmeye başlamış ve hiç bir zaman yılmamıştır. O, kendi öz vatanını ve doğum yeri olan Mekke'yi şöhret kazanmak veya daha rahat edebileceği bir yer bulma ümidiyle terketmemiştir. Bilakis O, Mekke'de ciddi bir komplo ve tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Mekke'liler kendileri gibi düşünenleri toplamış ve İslâm'ın Peygamber'i Hz. Muhammed'i öldürmek sûretiyle, tek çözüm olarak gördükleri bir karar birliğine varmışlardır.

Ancak bu, o dönemde aile ve kabile desteğinin göze alınmasının zorunlu olduğu Arabistan'da, pek kolay bir çözüm değildi. Eğer birisi öldürülürse, ölenin yakınları toplanır-ölene olana duyguları ne olursa olsun-onun intikamını alırlardı. Mekke'liler. Hz. Peygamber'in kabilesinin diğer yirmiye yakın kabile ile, tek başına başedemeyeceği hesabıyla, O'nu öldürmek için her kabileden bir üyenin katılacağı bir grup oluşturma kararına vardılar. İşte bu olaydan sonra, Hz. Peygamber, Allah'ın izniyle, Mekke'den ayrılmaya karar verdi.

Tarihçilerin rivâyet ettiği bir anekdota göre, **Hz. Peygamber, Mekke'den ayrıldığı günün akşamında, gece vakti amcasının oğlu Ali ile birlikte, o dönemde puthane olmaktan başka bir fonksiyonu olmayan Ka'be'ye gitti.** Hz. Peygamber, Ka'be'ye varınca Hz. Ali'den omuzlarına çıkıp, **Ka'be'nin damında bulunan en büyük putu devirmesini is-**

* Bu makale, temmuz 1981 yılında Unesco tarafından XV. Hicrî asrı kutlamalarıyla ilgili olarak düzenlenen İslâm, Felsefe ve Bilim adlı sempozyumda Muhammed Hamidullah tarafından tebliğ olarak sunulmuş ve İslam, Philosophy and Science, ss. 17-32, 1981 (The Unesco Press) künyeli kitapta **Tolerance in the Prophet's Deed's at Medina** başlığıyla yayınlanmıştır.

tedi. Ali, bunu güç de olsa başardı ve ikisi birlikte uzaklaşp gittiler.

Hız. Peygamber, Medine'de yeni bir hayata başlamıştı. Hatırlanacağı üzere İslâm, ilk çıktığı günden itibaren, bir kabile, ırk veya Arap dini olmamış, evrensel bir çağrıyla ortaya çıkmıştır. Biz bunu, Hız. Peygamber'in inan-mayanları İslâm'a davet ederken söylediği şu sözlerden açıkca anlıyoruz: **"Eğer siz benim dinimi kabul eder, Allah'ın bana vahyettiği emirlere tabi olursanız, dünyanın iki büyük hakimi Bizans İmparatoru ve İran Kısrasının hazineleri ayaklarınızın altına serilir."** Bundan dolaydır ki; İslâm sadece Arabistan bölgesinin değil, **Fars ve Bizans** imparatorlukları gibi iki büyük devlet de dahil tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

Şimdi zikredeceğimiz Mekke dönemine ait bir olay, Hız. Peygamber'in güçlü olduğu zamanda neler yaptığına örnek teşkil edecektir. Medine'ye hicretten iki yıl önce, bazı Medine'lilerin İslâm'ı kabul etmesi esnasında, Hız. Peygamber, onlara hangi kabilelerden olduklarını sordu. Gerçekte o gün, bir düzineden biraz fazla kabileye mensup, müslüman olmuş küçük gruplar vardı. Hız. Peygamber, her kabile için **"Nakîb"** diye bilinen bir delege tayin etti. Ayrıca bütün kabileler için **"Nakibu'n - Nukebâ"** adıyla genel bir sorumlu atadı. İşte Hız. Peygamber daha ilk günlerden beri, bir toplum kurmayı düşünmekteydi. Bu olay, Hız. Peygamber daha Mekkedeyken Medine'de neler yapacağını göstermesi açısından önemlidir.

Hız. Peygamber, Medine'ye geldikten sonra iki ciddi problemle karşılaşmıştır. Çünkü Mekke'den Me-

dine'ye hicret eden sadece kendisi değildir. Yüzlerce Mekkeli inançları uğruna, evlerini, yurtlarını terketmiş ve üzerlerindeki giysilerden başka hiç bir şeylerini almadan Medinelilere sığınmışlardı.

Bu yerinden olan insanların problemi çok ani ve yoğun bir şekilde ortaya çıktı; bu insanlara yeni vatan Medine'nin ekonomik yapısında yer bulmak, çözümü oldukça zor bir problemdi. Biz, yirminci yüzyılda mültecilerin, çok güçlü ülkeler için bile ne denli zor bir problem oluşturduklarını biliyoruz. Ashında Medine'de Mek-ke'den gelmiş bir kaç yüzü geçmeyen muhacir vardı. Ancak o günkü Medine'nin günümüz Paris'i gibi büyük bir şehir olmadığı da hatırdan çıkarılmamalıdır. O zamanlar Medine'nin nüfusu on bini geçmiyordu.

O günün şartlarında, 10 bin nüfus arasında 500 kişiye yer bulmak kolay olmasa gerektir. Muhacirlerle ilgili ilk problem Medine'nin ekonomik yaşamında bunlara uygun bir yer bulmaktı. İkinci ve birinciden çok daha ciddi bir mesele de Mekke'li müşriklerin Medine'lilere **"Bizim düşmanımız sizin aranızda. Onları öldürün ya da sürgün edin, aksi takdirde ciddi adımlar atmaya düşünüyoruz"** diyerek ultimatom göndermeleriydi.

Bu denli ciddi bir tehditle karşı karşıya kalan Medineli müslümanlar, askeri müttefikleri olan büyük ve zengin Mekke şehri sadece bir kaç yüz müslüman vardı.

Sayıları oldukça az, bir kaç yüz muhacir olmalarına rağmen, problem kolaylıkla halledilivermişti. Hız. Peygamber Medineli müslüman aile reislerini toplamış ve onlara şöyle ses-

lenmiştir; " Bunlar, İslâm uğruna yerinden edilen müslüman kardeşlerinizdir. Sizlere muhacir kardeşlerinizden her aileyi, bir ailenin himayesine almasını öneriyorum. Birleşen ve büyüyen bu iki aile şu andan itibaren tek aile gibi çalışıp kazançlarını ve harcamalarını paylaşarak, büyük bir aile oluştursunlar." Medine'lilerin arzu ve ihtiyaçları da aynı şekilde olduğu için hiç tereddüt etmeden bu teklifi kabul ettiler. Böylece yerinden edilen bu insanlar bir sığınak ve yaşam yolu bulmuş oluyorlardı. İşte bu muhacirlerin birinci problemlerinin çözümüdür.

Şimdi artık Hz. Peygamber, dikkatini Mekke'lilere karşı oluşturulacak ortak savunma yöntemlerine çevirebilirdi. O zamana kadar Medine'de hiç devlet kurulmamıştır. Tarihçilerimizin kaydettiklerine göre orada bulunan bir kaç kabile arasında ardı arkası kesilmeyin 120 yıldır savaşlar sürüp gitmekteydi Onları tek bir liderin otoritesi altında bir araya getirmek ve onları tek bir devlet olarak organize etmek görünürde zor bir görevdi. Bundan daha da önemlisi zihinlerde yerleşmiş ön yargı ve kötü hatıralar vardı. Hz. Peygamber, müslüman, gayri müslim, yahudi, hristiyan, putperest ayırım yapmadan tüm grupların temsilcilerini davet edip, bir toplantı yaptı. Onlara, bir araya gelmeden tek tek kabile ve gruplar halinde dış saldırılara karşı kendilerini savunmanın zor olacağını anlattı ve şöyle dedi: **"Siz, şimdiye kadar, diğer kabileler tarafsız kalsa da, kendinizi savunuyordunuz. Bu durum sizin düşmanlarınızı size saldırmaları konusunda cesaretlendirmekten başka bir işe yaramız. Bütün kabilelerin bir araya gelip yeni bir şehir devleti kurması daha**

iyi olmaz mı? Böyle olursa, bu sizin düşmanlarınızın size saldırmaları konusunda cesaretlerini kırar ve sizden daha güçlü ve üstün kabilelere kendinizi daha iyi savunabilirsiniz." Bundan bir kaç yıl öncesinde iç savaşlar yüzünden Medine kan gölüne döndüğü için, hemen herkes bu fikri kolaylıkla kabul etti. Bu savaşlarda iki taraf olan Evs ve Hazrec kabileleri bu savaşlardan iyice bıkmış olup, uygun bir çözüm yolu aramaktaydılar.

Herkes, yeni bir şehir devleti kurulması konusunda görüş birliğine varmış ve bu insani ve akılcı fikrin sahibi İslâm Peygamber'i oybirliğiyle yeni devletin başkanı seçilmişlerdir.

Bu şehir devleti fikri bizim Hz. Peygamberin hoşgörüsü görüşümüzü en açık bir şekilde doğrulamaktadır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber **ümmî** idi ve böylesine devlet başkanı sıfatıyla ümmî bir kişiden ilk defa yazılı bir anayasanın yürürlüğe konulması fikrinin çıkması olağanüstü bir durumdu. Ne Roma'da ne Yunan, Hind ve Çin'de hatta dünyanın hiç bir yerinde-Hammurabi kanunları dışında-İslâm'dan önce bir devlet adına yazılı bir anayasanın yürürlüğe konulması fikrine rastlanamaz. Medine Anayasasının tamamı metin olarak bize kadar ulaşmıştır. Biz, o zamanın tüm hukukî ihtiyaçlarını içeren 52 maddeden oluşan bu metnin bir iki maddesini zikredeceğiz.

Bu metin, her topluluk için karşılıklı anlayış ve müsamaha çerçevesinde, vicdan hürriyetini içerir. Buna göre Yahudiler kendi dinlerine göre yaşayabilecekler. Müslümanlar kendi dinlerine vs... Herkes için bu geçerli olacaktı. Bu karşılıklı hoşgörünün en ilginç yanı da herkes sa-

dece kendi dini uygulamaları ve doğmaları yönünden değil, ait olduğu grubun kanunlarına uyma yönünden de tam bir özgürlüğe sahipti. Yahudiler, yahudi kanunlarına, Hristiyanlar, hristiyanlığa göre yargılanabileceklerdi.

Diğer çok enterasan bir nokta da, bu anayasa sosyal sigorta gibi son derece modern kavramları da içeriyordu. Çok ilginç gelebilir, buna on küsur maddede atıflarda bulunuluyor. Mesela; birisi ödemekte güçlük çektiği ağır bir fidye ile karşılaşır (kan parası vs... gibi), onun kabilesi veya ailesi toplanır bu parayı ödemede ona yardımcı olurdu. Sosyal sigorta sistemi piramitsel bir yapıda işlemekte olup, mesela; bir grup veya kabile borcunu ödemekte yeterli mali güce sahip değilse, komşu veya akrabası olan başka bir kabile onlara yardım etmek durumdaydı. Bu da mümkün olmazsa, en son mercî olarak devlet o borcu öderdi. Bu tür sosyal sigorta faaliyeti günümüzde olduğunun aksine hastalık giderleri ve ev yangınlarının kapsamıyordu. Ancak günümüzde olduğundan daha yaygın bir düzeyde kazaları içeriyordu. Mesala; o dönemde evi yandığı zaman, evi yanan herkes evini kendisi yapabildiği için ev yangını çok ciddi bir kaza olarak görülüyordu. Aynı şekilde daha çok açık alanlarda yaşayan o günün insanı, çağdaş konfor içerisinde yaşayan günümüz insanına göre az hastalanmaktaydı.

Diğer taraftan insan öldürme olayı çok yaygındı. Genel olarak söylersek, kısas uygulanması (**lex talionis**) yaygındı. Fakat katilin fiilinde kasıtlı ve azimli olmadığı anlaşılırsa, o durumda kan parası ödenmek zorundaydı. Bunun bedeli de çok yüksek olup, maktulun ailesine 100 deve ve

rilirdi. Böyle olunca 100 deve bir ailenin günde 10 bin kişinin doyurulması demekti. (Diğer bir deyişle bu bir kişinin kameri takvime göre 30 yıl veya 10 bin gün doyurulması demektir.)

Bu fidyenin değerini hesaplayanın diğer bir yolu da şudur; Hz. Peygamber döneminde bir devenin fiyatı 40-500 dirhem arasında değişmektedir. O günün alım gücüne göre bir dirhem, o dönemde orta halli bir ailenin günlük harcamasını karşılayabilmekteydi. Böyle olunca, minimum düzeyde 4.000 dirhemlik bir fidyeyi öde-mesi çok zordu.

Diğer bir zorluk da fidyeyi ödeme konusundadır. Bir mahkumun fidyesi 100 deve fiyatına eşittir. Sıradan bir borçlunun, maktulun ailesinin isteklerin karşılama gücüne sahip olması mümkün değildir. Bir borçlu böyle bir bedeli ödeyebilmesi için, o dönemde **meakıl** diye bilinen sigorta şirketlerine başvurabilirdi. Daha sonra bu durum, halifelik döneminde mesleklere ve ticari seviyeye göre yeniden tanzim edildi. Bu sigorta şirketlerinden gayr-i müslim vatandaşlar düşman tarafindan tutsak edilmişti. Dönemin halifesi **Ömer B. Abdulaziz**, sınır valilerine **Beytü'l-Mâl'den** ödenmek üzere, gayr-i müslimler de dahil, esir vatandaşlar için fidye verilmesini içeren bir emir göndermişti.

Kur'an-ı Kerim'in Bakara Sûresi, Medine'de indirilen ilk sûre olarak mütalaa edilir. Bu sûre, meşhur dini müsamaha âyetinin bulunduğu son derece öğretici bir sûredir. Bu âyette "**Dinde zorlama yoktur**" ⁽¹⁾ buyrulur. Bunun içindir ki Hz. Pey-

(1) Ayet 256

gamber'in zamanından günümüze kadar gayr-i müslim tebea, İslâm ülkelerinde hiç bir zorlukla karşılaşmamışlardır. Bir devletin vatan-daşı olmak için, müslüman olmak zorunluluğu yoktur. Bilakis, tüm dinler saygıdeğerdir. Bu hem hristiyanlık ve yahudilik gibi vahye dayalı dinler için, hem de putperest inançlar için aynıdır. Din müntesiplerinin hepsi devlete bağlı ve sadık kalmak şartıyla, devlet tarafından vatandaş olarak kabul edilir. Sadakat, müslüman vatandaşlar için de geçerli ve mutlaka aranılan bir şarttır (**a sine qua non**). Devlete isyan eden kimse bir müslüman dahi olsa affedilemez, bilakis suçuna göre cezalandırılır.

Yine aynı şekilde, Bakara sûresinde İslâm inancı hakkındaki bir âyet beni çok etkiler. Hristiyanlarda inancın kaynağı Hz. İsa'dan değil,⁽²⁾ havarilerinden öğrenilir; **"Baba tanrıya ve oğul İsa'ya iman ederim"** derler. Ancak bu, Hz. İsa'nın getirdiği bir inanç olmayıp, sonrakilerin ortaya çıkardığı bir anlayıştır. Diğer taraftan İslâm inançları doğrudan Hz. Peygamber vasıtasıyla Allah'tan gelmektedir. Biz Kur'an'da (Bakara Sûresi, âyet 285) Hz. Peygamber'in getirdiği inanç sistemini şu âyetten anlıyoruz. **"Peygamber ve inananlar O'na Rabb'inden indirilene inandı. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı"**. Burada kitap inancı "kitaplarına" şeklinde belirtilerek, Kur'anla sınırlanmamıştır. Görüldüğü gibi Kur'an, Allah tarafından vahyeten tüm kitaplara ve Hz. Adem'den, Hz. Peygamber'e kadar tüm peygamberlere inanılması esasını getiriyor. Bunun için Tevrat sadece yahudilerin, İncil sadece hristiyanların kitabı değildir.⁽³⁾ Yine Allah'tan geldikleri sahihliği

mevcut olsaydı. Hz. Adem ve Hz. İbrahim'in sahifelerine de inandırıldı.

İkincisi âyette **"O'nun rasulleri"** dediği sadece tek bir elçisi olmayıp, tüm rasullerini içermektedir. Bundan dolayı, biz tüm peygamberlere inanırız.

Biz, İslâm inancında mükemmel (**par excellence**) bir hoşgörü anlayışı buluyoruz. Müslümanlar kendilerini inanç açısından sadece Kur'an ve Hz. Muhammed'le sınırlandırmazlar. Allah'ın tüm kitap ve peygamberlerine inanırlar.

Diğer bir sûrede, İslâm inancının sınırları konusunda daha şaşırtıcı bir anlayışla karşılaşırız. Kur'an yirmiye yakın veya daha fazla peygamber'in adını örnek olarak zikrettikten sonra şunu ilave eder: **"İşte bunlar. Allah'ın doğru yola erdirdikleridir. (Ey Muhammed) Onların yoluna uy"** (En'am sûresi, âyet 90).

Diğer bir deyişle, önceki peygamberlerin şeriatları, eğer Kur'an'da yeni bir hüküm gelmemiş ve değiştirilmemişse, müslümanlar için de geçerlidir. Bu Tevrat ve İncil için de aynıdır.

(2) İslâm göre Allah'ın kulu ve Rasûlü olarak kabul edilen, bâkire Meryem'den doğduğuna inanılan Hz. İsa. Hristiyanlık inançlarına göre teslis (üçleme)'nin unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu inanç sisteminde ulûhiyyet makamı Baba (Allah), Oğul (İsa) Ruh'u'l-Kuds'den meydana gelmektedir. (Geniş bilgi için bak: Günay Tümer-Abdurrahman Küçük; **Dinler Tarihi**, ss.148-152, Ankara1988). (Çevirenin Notu)

(3) Müellif burada günümüzdeki değil, vahyedildiği dönemdeki tahrif edilmemiş, Tevrat ve İncil'i kasetmektedir. (Ç.N)

Bütün bu sebeplerden dolayı, İslâm evrensel ve sürekli bir din olmuştur; sürekliliği Hz. Adem'den başlaması, kıyamete kadar etmesi, evrenseliği de tüm zamanlarda bütün dünyaya hitabetmesinden ileri gelmektedir.

Böylece, Hz. Peygamber tarafından kurulan müslüman devletin anayasası ve Kur'an'daki âyetler bize, hem din ve hem de devlet gibi hayatın önemli bir boyutunun gerek duyduğu bir ilham kaynağı olan hoşgörünün düzeyini göstermek için yeterlidir.

Burada ilginç bir nokta daha var. O da şudur: günümüzde bir kişinin başka bir ülkenin vatandaşlığına kabul edilmesi bir ayrıcalık olup, bu da ancak merkezî hükümetin onayı ile gerçekleşebilir. Bizim ele aldığımız Medine devleti anayasasında ise bu durum, devletin vatandaşı olan herkese tanınan bir haktır; ayrıca en mütevazı bir vatandaş bile istediği birine himaye (**civâr**) verme hakkına sahiptir. Bununla himaye edilen şahıs (**câr**) kabilenin diğer üyelerinin tüm haklarına sahip olmuş olur. Bir yahudi, kendi ka-bilesinin vatandaşlığını başka bir yabancıya verilebilir. Verilen kişi veya yahudi otomatikman Medine devletinin vatandaşı olur. Bir müslüman hatta müslüman bir köle bile aynı hakkı kullanabilir.

İşte bunlar, bu dinin amacının, insanları tahakküm altına almak ve istismar etmek değil, tüm insanlık için bir barış iklimi oluşturmak olduğunu gösterir. Bu şunu gösteriyor ki; bugün biz insanlık olarak, Kur'an'ın ondört asır önce getirdiği anlayış düzeyine hala gelebilmiş değiliz.

Biz, Medine devleti anayasasına göre, farklı gruplara mensub in-

sanların bağımsızlık hakkına sahip olduklarını ve kanunların da "**adem-i merkezîyetçi**" olduğunu görüyoruz. İslâm hukukunun gayr-i müslim tebeaya zorla kabul ettirilmediğini biliyoruz. Kur'an'da meşhur bir âyet bunu şöyle açıklar ve vurgular: "**İncil sahipleri Allah'ın onda indirdikleri ile hükmetsinler**" (Maide sûresi, âyet 47) Kur'an'ın hükümleri gayr-i müslim tebaya zorla, dayatmayla kabul ettirme yoluna gidilmemiştir. Aynısı diğer grup ve inanışlar içinde geçerlidir. Bu nedenlerdir ki; Hristiyan cemaatına bağımsızlık verilmiş, kendi mahkemelerini ve kendi hakimlerini kullanmışlar, kendi kanunlarını uygulamışlardır. Onlara İslâm mahkemelerine başvurmaları için herhangi bir zorlama yapılmamıştır.

Bu şekilde devletin, vatandaşlarının kendi din anlayışlarına uygun olarak adem-i merkezîyetçi uygulaması, İslâm'da daima bir realite olarak süre gelmiştir. Ne yazık ki, yirminci yüzyılda Birleşmiş Milletler çatısı altında bile bu noktaya gelebilmiş değildir.

Bu anayasa, aynı zamanda davalılar farklı topluluklardan olduğunda, değişik şeriatlara sahip gruplar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları çözebilecek öneriler, çözümler de içermektedir.

Biz, Hz. Peygamberin hayatından sonra da devam etmiş müesseselere sahibiz. Bu hoşgörü, adem-i merkezîyetçilik ve toplulukların özerklikleri anlayışı müslümanlar için maddi anlamda bile bir değer olmuş, bundan yararlar sağlamışlardır.

Hz. Peygamber'in vefatından 20 küsur yıl sonra **H. Ali**'nin hilafeti döneminde, müslümanlar arasında ilk iç savaş patlak vermişti. Bundan kısa

bir süre önce geniş coğrafyalar hükmeden, peygamberin vefatında 15 yıl sonra Asya, Avrupa ve Afrika gibi üç kıtaya hükmetmiş müslümanlara ne olmuştu acaba? İşin en ilginç yanı, bu geniş sınırlar içinde müslümanlar hiç ayaklanma hareketiyle karşılaşmamışlardı. Belçikalı **Profesör Lam-mens'**in de belirttiği gibi Suriye'nin **Hz. Ebubekir'in** orduları tarafından fet-hedilmesi oldukça kolay olmuştu. Yine **Hollandalı Oryantalist De Goeje**, bu ülkelerdeki hristiyanların, müslüman fetihçileri bir düşman gibi değil, kurtarıcılar olarak karşıladıklarını ifade eder. Bu aynı zamanda Hz. Ebubekir'in ve askerlerinin müsamahasının bir göstergesidir. Dördüncü halife Hz. Ali'nin hilafeti esnasında Bizans sınırlarına kadar geniş bir coğrafya hükmeden müslümanlar arasında iç savaş patlayınca, bu durum Bizans için bulunmaz bir fırsat olmuştur. **İmparator II. Konstantin** İslâm topraklarındaki hristiyanlar şu gizli mesajı yollamıştı: "**Şu anda tanrının verdiği bir fırsatla karşı karşıyasınız, müslümanlara karşı isyan ediniz. Ben de aynı esnada bir orduyu harekete geçireceğim. Böylece ortak düşmanımızı topraklarımızdan kovmuş oluruz.**" İslâm topraklarında yaşayan hristiyan topluluklar buna şu şekilde cevap verdiler: "**Biz, din düşmanlarımızı size tercih ederiz.**" İşte bu nokta, hristiyanların, hristiyan yönetimleri altında, müslümanlarda olduğu kadar hürriyet ve hoşgörü görmediklerini ifade etmesi açı-sından önemlidir. Bizans İmparatorluğunun dini politikası mezhepçiliğe dayalıydı. Eğer imparator bir mezhebe bağlı ise, o başka hristiyan mezhep izleyicilerine diğer dinler kadar bile müsamahalı bakmazdı. Diğer taraftan İslâmî idarede onlardan her mezhep sahibine hukukî,

dinî ve kültürel bağımsızlığı tam olarak verilmişti. Ve bu onların kendi idareleri altındayken bile görmedikleri bir rahatlıktır. Bizans imparatorluğunda, İmparatorlar bugün **Nesturî**, yarın **Monotelit**, birgün **Monofizit** olup, iki de bir mezheplerini değiştiren kaprisli insanlardı. Halkta sürekli olarak onlara göre mezheplerini değiştirmek veya imparatorun mezhebine uymak zorunda kalıyordu. Halk dinle ilgili hususarda genellikle muhafazakar bir tutum sergiliyor, imparatorun mezhebine itaat etmekte gönülsüz olanlar ya kulakları ya da burunları kesilerek veya öldürülmek sûretiyle cezaya çarptılıyorlardı. Diğer taraftan müslümanlar diğer din sahiplerine tam anlamıyla bir hürriyet vermişlerdi. Öyle ki; bir iç savaşta müslümanlar birbirlerini öldürürlerken, gayr-i müslim vatandaşlar barış içinde yaşıyorlar, ticaretle uğraşıp, servetlerine servet katıyorlardı.

Biraz yukarda da belirttiğimiz gibi, İslâm daha önceki peygamberlerin şeriatlarını kabul eder. Kur'an'da zikredilen şu prensibin hedef aldığı mesaj da budur. "**Bunlar, Allah'ın üzerinde farz kıldığı hükümlerdir** (4) (Nisa Sûresi, âyet 24). Kur'an'da neshedilmemiş önceki semâvî dinlerin şeriatları bugün de geçerlidir. Bu durum, genelde Arapların olduğu kadar, putperest ve müşriklerin âdet ve gelenekleri gözönüne alınarak yapılan bir uygulamadır. Bu nedenle, İslâm Hukuku yabancı kaynaklarla da zenginleştirilmiş, geniş tu-

(4) Bu âyet aslında âyet içerisinde bir cümle olup, âyetin bütünlüğü içerisinde müellifin kastedtiği konuyla değil, evlenilmesi haram veya serbest kılınan hanımları konu edinmektedir. Bak. Nisa Suresi, Ayet 24 (Çevirenin Notü)

tulmuştur.

Hız. Peygamberin diğer uygulamalarının yanında bu konuda da kendi uygulamaları buna örnek teşkil etmektedir. Hız. Peygamber'e ait **Sahih-i Buharî**'de bu meâlde bir hadis vardır. Bu hadis, Hız. Peygamber'in kesin olarak kendisine vahiy gelmeyen konularda, kendisinden önceki ehl-i kitap denilen yahudi ve hristiyanların şeriatını uyguladığına dairdir. ⁽⁵⁾ Bu olayda Hız. Peygamber'in diğer dinlerin şeriatlarıyla uygulama yaptığı anlaşılıyor. Yine Hız. Peygamber'in vefatından dört beş yıl sonra, ikinci halife Hız. Ömer zamanında kısmi olarak yabancı hukuk sistemlerinden alıntılar yapıldığını dair örnekler vardı. Bir gün hudut valilerinden bir Hız. Ömer'e bir mektup yazarak, şu soruyu sordu: "**Bazı yabancılar ticaret amacıyla sınırlarımızdan girmek istiyorlar. Gümrük olarak onlardan alacağımız bedel, ücret ne kadar olacak.**" Verilen cevap şuydu; "**Onlara uygulanacak gümrük bedeli, onların ülkelerinde müslüman tüccarlara uygulanan oranda olsun.**" Faraza, Bizans imparatorluğundan gelen tüccarlar için, müslüman gümrük görevlileri müslümanların Bizans sınırlarına girerken ödedikleri miktarı bilip, aynı şekilde uygulama yapma durumundaydılar. Bu durum, İranlılar ve Çinliler için de aynı şekilde olup tüccarların geldikleri ülkeye göre mütekabiliyet esas alınarak gümrük tarifesi uygulanacaktı. Eğer bir ülke, müslüman tüccarlara gümrük uygulamıyorsa, o ülkenin tüccarlarına da gümrük uygulaması yapılmayacaktı. Aynı şekilde başka bir ülkede kadınların eşyası gümrüğe tabi değilse, o ülkenin hanım tüccarlarına İslâm ülkesi sınırlarında gümrük uygulanma-

yacaktı. Belli ki; fark gözetmeksinin yapılan bir yaklaşımla bunu uygulamada bir sorun çıkmayacaktı.

Bu konuyla ilgili diğer bir örnek de şudur; **Hız. Ömer** döneminde Hindistan'a giden müslümanlar ilkel ve vahşi bir uygulamayla karşılaştılar. Orada evlilik ebedi bir ilişki olarak kabul edildiği için, bir hanım kocasından sonra yaşamamalıydı. Kocanın karısından önce öldüğü bir durumda, dul kalan kadın cenazelerin yakıldığı ateşe kendini atarak intihar etmek zorundaydı. Müslümanlar **Hindistan**'da kontrolleri altında bulunan bölgelerde bu uygulamayı kaldırdılar.

Diğer bir ifadeyle, müsamaha yer ve zaman farkı gözetmeksizin iyi ve faydalı işler hakkında işlerlik kazandırılmıştır. Zira Hız. Peygamber: "**Hikmet mü'minin yitik malıdır. Onu nerede bulursa alır**" buyurur. Bunun içindir ki, bir fikrin yabancı olması onun atılmasını gerektirmez. İyi ve faydalı olanlar alınır, kötü olanlar reddedilir. Hatta gayri-i müslimler bile kötü olanları yapmaktan engellenebilir. Gayri-i müslim tebeanın uygulamalarının müslüman fetihçiler tarafından yasaklanması olayı sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan bir durumdur; dinin aslında var olan bir şey değildir. Mesela **Zerdüşt** İranlılar arasındaki **Khuvezvagdas** kanunları, kişinin kendi kızkardeşi, kendi kızı, hatta annesi gibi yakın akraba evliliğini tavsiye eder ve bu evlilik ya-

(5) **Sahih-i Buhari**, Menâkib 61. Kitap, 23 Bab, 17. Hadis; **Menakıbu'l-Ensar**, 63. Kitap, 52. Bâb, 4. Hadis; **Kitabu'l-Libas**, 77. Kitap 70. Bâb, 1. Hadis. Ayrıca bu konuda yapılmış bir doktora tezinde geniş bilgi vardır. Bak. Ali Osman Ateş, **Sünnetin Kabul veya Reddetiği Cahiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**, izmir 1989 (Basılmamış Doktora Tezi)

bancı evliliğine tercih edilirdi. Bilindiği gibi buna akraba zinası (**incest**) denir. Ancak, bu onlara göre mübarek ve kutsal bir olaydır. Bu uygulama Hz. Ömer tarafından yasaklanmış, daha sonra kendi kızkardeşi ile evlenmek isteyen bir kraldan sonra o bölgede tekrar uygulanmaya başlanmıştı.

Bizim bu konuda aslında söyleyecek çok şeyimiz var: Fakat müslümanların düşmanlarına nasıl muamele ettiklerini söyleyeceğim bir kaç sözle bitiyorum. Bilindiği üzere, Mekke'liler, Hz. Peygamber'i kendi öz yurdundan çıkardılar. Hz. Peygamber bu olaydan yedi yıl sonra Mekke'yi fethetti. İlk on üç yıllık hicret öncesi dönemle birlikte Mekke'liler, peygamberlerine yirmi yıldan fazla bir süre, savaşıla, işkenceyle, mallarına zarar vererek, O'nun dinini yaymasına engel olmak için işkence yaptılar. Hz. Peygamber, Mekke'yi fethettiği gün münadîlere şöyle bir çağrı yaptırdı: **"Herkes Ka'be'nin önünde toplansın!, Hz. Muhammed sizinle konuşmak istiyor."** Herkes telaş ve endişe içerisinde toplandı, Orada Mekke'yi fetheden müslümanlarla birlikte binlerce gayr-i müslim hazır bulunuyordu. Öğle namazına yakın bir vakitti. Hz. Peygamber müezzini siyahî Bilâl 'e ezan okumasının emretti. Bilâl'de Ka'be'nin damına çıkıp, ezan okudu. Orada bulunan gayr-i müslimler arasında **Attab İbn-i Esîd** adında önemli bir kabile reisi de vardı. O, arkadaşının kulağına eğilerek şöyle fısıldadı: **"Tanrıya şükür ki babam ölü. Yoksa şu siyah adamın Ka'be'nin damında bağırmasına izin vermezdi."** Hz. Peygamber, öğle

namazı için imamlık yaptı ve namaz kılındıktan sonra, Mekke'lilere dönüp, kendisinden ne beklediklerini sordu. Onlar hiç bir şey söylemeden utanmış bir vaziyette başlarını öne eğmişlerdi. Doğrusunu söylemek gerekirse. Hz. Peygamber orada hepsinin boynunun vurulmasını isteyebilirdi. Fakat O, bunların hiç birini yapmadı. Mekke'lilerin utançlarını görüp, onlara sadece şunları söyledi: **"Bugün size hiç bir sorumluluk yüklenmeyecek, hepiniz serbestsiniz, gidebilirsiniz."**

Biraz önce, sadece Allah'ı yücelten ve Mekke'lileri hiç bir şekilde eleştirmeyen ezana bile dayanmayanların, bu olaydan sonra nasıl tepki gösterdiklerini az çok tahayyül ediyorsunuzdur. O kibirli kabile reisi Attab, kendiliğinden ileri atılmış ve Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek: **"Ey Muhammed! Ben büyük İslâm düşmanı Attab, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun Rasûlü olduğuna şahadet ediyorum"** demiştir.

Sadece Attab değil; tüm Mekke sabaha kadar çok samimi bir şekilde İslâm'a girmişti. Ancak, Rasûlüllah Attab'ın İslâm'a girişi anından hemen ona: **"Seni Mekke Valisi tayin ediyorum"** buyurmuştu. Böylece O, az önce İslâm düşmanı olan bir şahsı vali olarak atamış oluyordu. Daha sonra Hz. Peygamber, Mekke'de bir tek Medineli asker bırakmaksızın tüm askerlerini geri çekmiş ve Medine'ye dönmüştü.

İşte bütün bunlar, Hz. Peygamberin kendi din ve siyasetine yabancı olsalar bile, gayr-i müslimlere nasıl davrandığını göstermektedir.